

نقد کتاب:

نقدی بر کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی

فرزام حقیقی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد

بایاد شریف ع. روحبخشان

چکیده

به همت گروه ادب معاصر فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی زیر نظر فریده رازی و با همکاری عدرا شجاع کریمی و آزاده گلشنی در سال ۱۳۹۰، در قطع رحلی بزرگ، با سه پیوست و در ۱۸+۶۸۶ صفحه منتشر شد. این کتاب ۷۰۶۹ مدخل و اطلاعات کتابشناسی ۱۴۰۴۶ اثر از مشروطه تا ۱۳۸۹ش را دربرمی گیرد. کتابی که با توجه به نقش ارجاعی ناشر آن، باید از نادرستی‌ها به ویژه غلط‌های فاحش میرا باشد، آغشته به انواع اشتباهات و کاستی‌هاست تا آنجا که ناشر پس از مدتی در بهار ۱۳۹۱ غلطنامه‌ای را با عنوان «مستدرک» تهیه و همراه کتاب روانه بازار کرد. با اینکه در این غلطنامه بسیاری از نادرستی‌های کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی برطرف شده، کاستی‌ها و اشتباهات دیگری در آن رخ داده است. در این نوشته، می‌کوشیم پاره‌ای از اشتباهات و بی‌دقتی‌های این دو منبع را نشان دهیم تا از گمراه شدن مخاطب کتابشناسی و «مستدرک» آن در تحقیقات و آگاهی‌های خود جلوگیری کنیم.

واژه‌های کلیدی: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، فریده رازی، نقد کتاب، کتابشناسی

ادبیات داستانی معاصر فارسی.

۱. مقدمه

آثار و پژوهش‌های فرهنگستان زبان و ادب فارسی با توجه به جایگاه آن نهاد، تأثیر فراوانی در تحقیقات معاصران و حتی آیندگان دارد؛ از این رو انتظار می‌رود در نهایت دقت نوشته و تدوین شده باشند تا محققان براساس آن، تحقیقات خود را انجام دهند یا دانسته‌هایشان را کامل و مستند کنند. در این مقاله، *کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی* به کوشش گروه ادب معاصر این مجموعه را بررسی می‌کنیم.

۱-۱. معرفی گروه ادب معاصر

گروه ادب معاصر فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی در سال ۱۳۸۳ (۹) با مدیریت احمد سمیعی پایه‌گذاری شد و با دعوت از محققانی مانند حسن میرعابدینی، شکل‌گیری مجموعه‌ای پویا و پرتنوع را نوید داد. حاصل کوشش این گروه تا به امروز، انتشار نزدیک به ده کتاب خرد و کلان بوده است. در این مقاله، در پی آنیم آخرین پژوهش گروه ادب معاصر در حوزه داستان‌نویسی ایران را بررسی می‌کنیم: *کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی* زیر نظر فریده رازی و با همکاری عذرا شجاع‌کریمی و آزاده گلشنی (۱۳۹۰).

۲. طرح چند نکته

۲-۱. منبع اصلی: فهرستگان کتابخانه ملی

در «پیشگفتار» کتاب که امضای «فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه ادب معاصر» را دارد، «منبع اصلی» تحقیق «فهرستگان کتابخانه ملی ایران» معرفی شده است (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: هشت). از بدیهیات برای علاقه‌مندان به کتاب در ایران، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی، این است که نام و مشخصات بایگانی‌شده در کتابخانه ملی نمودار چاپ آنها نیست و می‌باید با احتیاط بسیار به آنها نگریست و در کار کتابشناسی دیدن آنها در اصطلاح، لازم ناکافی است. با توجه به این نکته، «منبع اصلی» قرار گرفتن این فهرست در این پژوهش عجیب می‌نماید.

۲-۲. حدود تعریف و دامنه کار

در پیشگفتار «قلمروهای نزدیک به حوزه ادبیات داستانی از جمله ادبیات کودکان و نوجوانان» از حیطة کار بیرون گذاشته شده‌اند که بعدتر بخشی از مواردی را نشان می‌دهیم که براساس این تعریف نمی‌بایست به کتاب راه می‌یافته‌اند. جز این، بازنویسی‌های ادبی و برخی داستان‌های فولکلوریک نیز در کتابشناسی آمده‌اند: *دژ هوش‌ربا، دیوان بلخ و عمونوروز صبحی* مهتدی (همان، ۲۴۷) یا *داستان‌های پهلوانی و عیاری ادبیات فارسی* اقبال یغمایی (همان، ۴۳۸). معمولاً آثاری از این دست را در ژانر داستان طبقه‌بندی نمی‌کنند و حتی اگر آن‌ها را داستان انگاشته باشند (در مقدمه درباب این نکته مطلبی گفته نشده)، باز بسیاری از آثار مشابه از قلم افتاده که *داستان‌های عاشقانه ادبیات فارسی* اثر اقبال یغمایی نمونه‌ای از آن است.

۲-۳. شمسی یا قمری بودن تاریخ‌ها

در همان پیشگفتار، آغاز کار را «۱۲۴۶ش»، یعنی سال نگارش *حکایت پیر و جوان* ناصرالدین شاه^۱ معرفی کرده‌اند (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: هفت). نزدیک به نیم قرن، یعنی از زمانی که بازه تحقیقی کتاب آغاز می‌شود تا وقتی که طبق قانونی، شمسی بودن تقویم رسمی کشور را اعلام می‌کنند، تاریخ ما و به تبع آن تاریخ انتشارات به هجری قمری بوده است؛ یعنی از ۱۲۴۶ش تا «یازدهم فروردین ۱۳۰۴ش» (بیات، ۱۳۸۱: ۴۲)؛ اما به این نکته و تفکیک یا تبدیل این دو تاریخ اشاره‌ای نشده است.

۲-۴. چاپ اول

در همان پیشگفتار آمده است: «در کتابشناسی‌ها ملاک چاپ اول اثر بوده است، مگر آنکه به دلیل در دسترس نبودن چاپ اول، تاریخ چاپ‌های دیگر ذکر شده باشد.» (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: هشت). شاید از این جمله به ذهن متبادر شود که در دست‌یابی به چاپ نخست کوشیده‌اند و در مواردی که در این راه کامیاب نبوده و از چاپ دوم بهره برده‌اند، به استفاده از آن اشاره کرده‌اند؛ درحالی که با دقت در آثار فهرست‌شده، خلاف این ثابت و استنباط ما رد می‌شود. نمونه آن ذیل اثری که مبدأ داستان‌نویسی فارسی و

بنیان‌گذار «شالوده نثر تازه» قلمداد شده (کامشاد، ۱۳۸۴: ۱۴۰)، دیده می‌شود: «یکی بود یکی نبود، تهران، معرفت، ۱۳۳۷» (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۰۵). این مسئله درباره نویسنده‌گانی که در آثارشان به دلایلی جرح و تعدیل رخ داده، حادث است. ذیل آثار چوبک (همان، ۱۱۳) چهار داستان از مجموعه *خیمه شب‌بازی* و دو داستان از مجموعه *روز اول قبر* به طور مستقل فهرست شده است و چند کتاب به نام وی بر ساخته‌اند.

۳. مثنی از خروار، کتابشناسی آثار محمود دولت‌آبادی

حجم یادداشت‌های ما در بررسی این کتاب، چیزی نزدیک به ده برابر مقاله حاضر بود که سرانجام تصمیم گرفتیم در هر مورد فقط به ذکر نمونه‌هایی مهم‌تر و گویاتر بسنده کنیم. برای گشایش بحث، به یکی از مدخل‌های این کتابشناسی، آثار محمود دولت‌آبادی، نگاهی می‌افکنیم که گمان می‌رفت به دلیل شهرت نویسنده و مراجعات احتمالی بیشتر، در فهرست آثار ایشان دقت بیشتری به کار رفته باشد. در «مستدرک» (۸) به سه مورد اشتباه در این مدخل اشاره کرده‌اند؛ اما چند مورد را از قلم انداخته‌اند: نخست صورت صحیح نمونه‌ای از غلط‌های چاپی را به دست می‌دهیم: *گاوره بان* (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۶۲)، *روژ و شب یوسف*، و *از خم چمبر* (دولت‌آبادی، ۱۳۷۸: ۶۲۹).

از زواید این مدخل نیز دست‌کم دو مورد را نام می‌بریم: *آهوی بخت من گزل* که از همان سطرهای آغازین داستان مشخص می‌شود که داستان کودک است (دولت‌آبادی، ۱۳۶۸: ۶). حال اگر تعبیر بیضایی را درباره برخی فیلم‌های کانون پرورش فکری که آن‌ها را «تلخ و تیره و کنایه‌ای و بسیار روشنفکرانه» دانسته (۱۳۸۸: ۶۰). درباره این کتاب هم صادق دانسته باشند، باز هم جای متناظران آن از جمله *ماهی سیاه کوچولو*، به رنگی در این کتابشناسی خالی است. سفرنامه بودن *دیدار بلوچ* هم از همان سطرهای نخستین آشکار است (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷: ۵). «۱۳۷۰» را سال انتشار *روزگار سپری شده مردم سالخورده* دانسته‌اند که با توجه به تاریخ نگارش جلد دوم این کتاب (دولت‌آبادی، ۱۳۷۲: ۴۰۱)، تاریخ ذکر شده سال انتشار جلد نخست این اثر است. جز دولت‌آبادی، ذیل نویسندگان مشهور دیگری هم چنین مواردی دیده می‌شود.^۲

۴. تأملی بر متن کتابشناسی

۴-۱. زواید

در زواید این کتاب، داستان کودک و نوجوان بیشترین سهم را دارد: *پدر چرا توی خانه مانده است و جای او خالی*، نادر ابراهیمی (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵)؛ *روزنامه دیواری مدرسه ما*، قصه‌های آن سال‌ها و *کی برمی‌گردد داداش جان*، علی‌اشرف درویشیان (همان، ۱۵۸)؛ *کلاته نان*، ساعدی (همان، ۲۰۰)؛ *مسافر هیچ کجا*، رضا دانشور (همان، ۱۵۳) که نمایشنامه است؛ و نویسنده‌هایی که فعالیت قلمی‌شان فقط در این حوزه است: یولت رازق‌پناه (همان، ۱۶۷) و سعید هاشمی (همان، ۴۲۸). سه متن قیدشده در *ما نمی‌شنویم*، ساعدی (همان، ۲۰۰) را فیلمنامه دانسته‌اند نه داستان (سیف‌الدینی، ۱۳۷۸: ۳۰۴)؛ *فارس و جنگ بین الملل اول*، محمدحسین رکن‌زاده آدمیت (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۸۲) همان‌طور که از نامش پیداست، تاریخ است؛ *خاطرات زندان*، شهرنوش پازسی‌پور (همان، ۷۳) *خاطرات! است؛ چاپار*، سیاوش مطهری (همان، ۳۷۵) مجموعه شعر است؛ فرزانه طاهری را با کتاب *همراه با شازده احتجاب* - که کتابی است با همکاری عبدالعلی عظیمی در نکوداشت هوشنگ گلشیری - داستان‌نویس دانسته‌اند! (همان، ۲۵۹)؛ *راپرتها*، محمود عنایت (همان، ۲۸۵) در واقع انتخاب موسوی گرمارودی (۱۳۵۲: ۶) از مقالات عنایت از دو مجله *فردوسی* و *نگین* است و در پایان این دو طرفه کافی می‌نماید: *آیینة مشروطه* سروده میرزا محسن دستگردی سروده «۱۳۴۳ق/ ۱۳۰۳ش» (میرانصاری، ۱۳۸۵: ۸) را نوشته محسن دستگردی متولد ۱۳۳۵ (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۸) و *قصه عزیز و نگار* را نوشته علیخانی دانسته‌اند که دو روایت منشور و روایتی منظوم از آن را منتشر کرده است (همان، ۲۸۳).

۴-۲. آثار منتشر نشده

مشتی از خروار آثار منتشر نشده که در این کتابشناسی فهرست شده، از این قرار است: *داستان‌های تازه داغ*، علی‌اشرف درویشیان (همان، ۱۵۸)؛ *پله آخر*، عشرت رحمان‌پور^۳ (همان، ۱۷۰)؛ *باد در موهایم*، حسین سنایور^۴ (همان، ۲۱۵)؛ *سگ‌های تاریکی*، امین فقیری (همان، ۳۰۴)؛ *زن گم‌کرده همزاد*، محمود گلابدره‌ای (همان، ۳۳۸)؛ *این دیوانگان و این*

باران، جواد مجابی (همان، ۳۵۰)؛ *این جا ایرانسه*، بهرام مرادی (همان، ۳۶۴)؛ *آسمان رنگ رنگ*، جمال میرصادقی (همان، ۳۹۸).

۴-۳. اشکال در جای چاپ

اشکال در جای چاپ هم از موارد پرغلط این کتابشناسی است. در سمت راست خط مورب (/) شکل موجود در کتابشناسی و در سمت چپ صورت صحیح آن را نوشته‌ایم:

افیون، شیوا ارسطویی، تهران، نیلوفر، ۱۳۸۳ (همان، ۲۴) / آلمان، البرز، ۲۰۰۶؛ *وردی که بره‌ها می‌خوانند*، رضا قاسمی، تهران، نیلوفر، ۱۳۸۳ (همان، ۳۰۸) / پاریس، خاوران، آوریل ۲۰۰۷؛ *در ولایت هوا*، هوشنگ گلشیری، تهران، نیلوفر، ۱۳۷۹ (همان، ۳۴۰) / سوئد، عصر جدید، ۱۳۷۰؛ *رؤیا*، جمشید ملک‌پور، تهران، توس، ۱۳۸۸ (همان، ۳۸۲) / *کاشف رؤیا*، آلمان، گردون، ۲۰۱۰.

۴-۴. آثار نیازمند توضیح

به‌نظر می‌رسد بخشی از آثار فهرست‌شده در این کتاب نیازمند توضیحاتی کوتاه برای وضوح بیشترند: یک دسته آثاری است که حاصل کوشش جمعی عده‌ای از نویسندگان است. معروف‌ترین نمونه این دسته *انیران* است که ذیل نام علی شیرازپور [ش. پرتو] (همان، ۲۳۸)، علوی (همان، ۲۸۰) و هدایت (همان، ۴۳۰) قید شده و در «پیوست سوم» که نمایه عناوین آثار را دربرمی‌گیرد، این کتاب فقط در برابر نام شیرازپور (همان، ۴۸۹) فهرست شده است. *اردک‌های جسور* (همان، ۳۵۵) از محمد محمدعلی و *داستان برلین* (همان، ۳۷۸) از عباس معروفی هم در واقع مجموعه‌هایی از چند داستان از افراد مختلف هستند، نه مجموعه‌ای مستقل از این نویسندگان. دسته دیگر کتاب‌هایی‌اند که در آن‌ها جز داستان، نمایشنامه و مقاله و... هم آمده است. *آسمون ریسمون*، ایرج پزشک‌زاد (همان، ۷۷) مجموعه‌ای از یادداشت‌های نویسنده در مجله *فردوسی* است (پزشک‌زاد، ۱۳۵۶: مقدمه). در *گنه‌گنه‌های زرد*، یارعلی پورمقدم (همان، ۸۳) جز داستان، نمایشنامه و فیلمنامه نیز آمده است. *پول، تنها ارزش و معیار ارزش‌ها*، فریدون تنکابنی (همان، ۹۲)

(همان‌طور که در مقدمه‌اش هم آمده) از «یک مقاله» و «دو قطعه کوتاه و یک داستان» (تنکابنی، ۱۳۵۶: ۵) تشکیل شده است.

۴-۵. خلط آثار و نویسندگان

کوچه‌های موازی را ذیل آثار شمس لنگرودی آورده‌اند (همان، ۲۳۳)؛ درحالی که این کتاب مجموعه داستانی است از جواد جواهری. دو چشم کوچک خندان امین فقیری را با بی‌دقتی نوشته احمد فقیری! دانسته‌اند (همان، ۳۰۳). گیسوهای اساطیری نوشته دکتر محمدی، استاد ادبیات، را از آثار محمدحسین محمدی، نویسنده افغان، برشمرده‌اند (همان، ۳۵۸).

۴-۶. اسامی مستعار

یکی از مسائل این کتابشناسی و حتی «مستدرک» آن که در جای خود به آن اشاره می‌کنیم، بی‌توجهی به هم‌پوشانی کامل اسامی نویسندگان، نام‌های مستعارشان و آثار منتشر شده است: حدیث بودن ذیل «آژند، یعقوب» (همان، ۸) آمده و در پایان کتابشناسی به نام مستعار آژند، ی. میاندوآبی (همان، ۴۵۳) و میاندوآبی (همان، ۴۵۷) اشاره شده است؛ اما در متن کتاب این نام فهرست نشده و باید توجه کرد که کتاب نام‌برده با نام ی. میاندوآبی منتشر شده، نه یعقوب آژند. ذیل آثار احمد اعطا (محمود) از آدم زنده، اثر تراژیکمیک ادبیات ما، یاد شده است. در نگاه نخست و بنابر مقدمه آدم زنده، این رمان نوشته «ممدوح بن عاطل ابونزال» است؛ اما در بخش نمایه نام‌های مستعار در کنار «احمد محمود» که نام قلمی نویسنده است، به این نام نیز اشاره شده (همان، ۴۵۷) و صحیح هم همین است و به‌ظاهر، شادروان محمود برای انتشار این اثر خود به این راه رفته است.^۵

۴-۷. نویسندگان از قلم افتاده

در مواردی می‌توان در نام نویسندگانی که در این فهرست از قلم افتاده‌اند، چون و چرا کرد؛ برای نمونه می‌توان به جواد حدیدی و نگاهی در آینه اشاره کرد. شاید بتوان گفت

این کتاب را خاطره‌نویسی انگاشته و از دایره تحقیق بیرون گذاشته‌اند؛^۶ اما موارد خلاف این نیز در **کتابشناسی** دیده می‌شود؛ برای مثال دو اثر جعفر شهری **حاجی در فرنگ** و **حاجی دوباره** که در اصل سفرنامه هستند، در این کتاب فهرست شده‌اند (همان، ۲۳۶). البته، در مواردی هم کمتر جای بحث است: م.ف. فرزانه (مصطفی فرزانه) با **چار درد، خانه و...؛ عتیق رحیمی با خاکستر و خاک**.

۴-۸. آثار از قلم افتاده

آثار بسیاری در این کتابشناسی فهرست نشده‌اند. فقط در بخش آثار منتشرشده در خارج ایران نمونه‌های معروفی دیده می‌شوند که به این فهرست راه نیافته‌اند؛ برای نمونه به برخی از این آثار و بعضی که داخل ایران منتشر شده‌اند، اشاره می‌کنیم:

شیوا، شهرنوش پاریسی پور (سوئد، نشر باران، ۲۰۰۰)؛ **خسرو خویبان**، رضا دانشور (ایسلا، افسانه، ۱۹۹۴)؛ **از چاله به چاه**، مجموعه داستان بهمن فرزانه (تهران، ثالث، ۱۳۸۸)؛ **واهمه‌های مرگ**، منصور کوشان (تهران، آرست، ۱۳۷۴)؛ دو اثر محمود گلابدره‌ای: **اباذر نجار** (ایران، بی‌نا، ج دوم، ۱۳۵۶) و **ده سال هوم لسی آمریکا** (فرهنگ گستر، ۱۳۸۰)؛ **جن‌نامه**، هوشنگ گلشیری (سوئد، نشر باران، ۱۹۹۸) و **شاه سیاه پوشان** اثری منسوب به او (سوئد، نشر باران، ۲۰۰۱).

۴-۹. بی‌دقتی در ذکر تاریخ نشر

بیشترین اشتباهات کتاب در ذکر تاریخ نشر آثار، به‌ویژه با تفاوت‌های یک‌ساله است؛ زیرا اساس این کتاب «فهرستگان کتابخانه ملی» بوده، نه آثار منتشرشده و در فضای نشر ایران فاصله‌ای چندماهه و یک‌ساله بین ثبت کتاب در کتابخانه ملی تا چاپ آن عادی به‌نظر می‌رسد و مثال دست‌به‌نقد آن همین **کتابشناسی** است که در اطلاعات فیپای آن «۱۳۸۹» و در شناسنامه کتاب «۱۳۹۰» درج شده است؛ اما در مواردی هم اختلاف بیش از یک سال است:

لب بر تیغ، حسین سناپور «۱۳۸۵» (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۱۵) که تاریخ آن غلط و تاریخ صحیح آن «۱۳۸۹» است. البته، غلط‌های چاپی در اینجا هم دیده می‌شود: **وصال**

در *وادی هفتم: یک غزل نمناک*، عباس نعلبندیان که «۱۳۴۵» غلط و صحیح آن «۱۳۵۴» است. در ذکر تاریخ تولد و مرگ نویسندگان هم اشکال‌هایی دیده می‌شود؛ برای مثال به فوت منوچهر جراح‌زاده در «۱۳۸۲» (همان، ۱۰۰) اشاره نشده است.

۴-۱۰. غلط‌های چاپی

غلط‌های چاپی هم در کتاب کم نیستند و ما در اینجا فقط صورت صحیح برخی از آن‌ها را ذکر می‌کنیم: *مهتابی و ملکوت*، مصطفی اسلایمه (همان، ۲۹)؛ روزنامه چلنگر (همان، ۳۶) (روستایی، ۱۳۷۶: ۱۰۸۵)؛ *آویزه‌های بلور*، شهرنوش پارس‌پور (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۳)؛ *اینک دانمارک*، محمد آصف سلطان‌زاده (همان، ۲۱۰)؛ *سد و مه*، ابراهیم گلستان (همان، ۳۳۹)؛ و از همه عجیب‌تر، اشتباهی است در ذکر نام ناشر داستانی از فریده رازی (همان، ۱۶۷) ناظر این کتابشناسی.

۵. تأملی بر «مستدرک»

۵-۱. مقدمه

«مستدرک» این کتاب جزو‌ای است در ۲۳ صفحه و شامل ۳ بخش: «مقدمه» (۱-۲۲)؛ «خطاها و زواید و برخی نقایص ذیل مدخل‌ها» (۳-۱۶)؛ «نقایص، فهرست داستان‌نویسانی که نامشان مدخل نشده است» (۱۷-۲۳). بالطبع، نواقصی که پیش‌تر بیان کردیم، از نواقص این «مستدرک» نیز به‌شمار می‌آیند؛ زیرا این جزوه می‌بایست تمام اشتباهات کتاب مورد بحث را گوشزد و برطرف می‌کرد؛ اما در این نوشته هم اشتباهاتی دیده می‌شود که در ادامه از برخی یاد می‌کنیم.

۵-۲. زواید

در «فهرست داستان‌نویسانی که نامشان مدخل نشده است» نام‌هایی دیده می‌شوند که محل تأمل‌اند؛ برای نمونه می‌توان به «محمد تمدن» (مستدرک، ۱۸)^۱ و «داود کیانیان» (مستدرک، ۲۱)، از بزرگان تئاتر کودک و نوجوان، اشاره کرد.

۵-۳. آثار نیازمند توضیح

در «مستدرک» هم مواردی دیده می‌شود که شایان توضیح و دقت بیشتر است: «بهمن بیگی، محمد. از آثار او، اگر قره‌قاج نبود و به اجابت قسم ذکر نشده است.» (مستدرک، ۵). باید توجه کرد همان‌طور که ذیل عنوان اصلی کتاب آمده، اگر قره‌قاج نبود «گوشه‌هایی از خاطرات» نویسنده است. «ساعدی، غلامحسین - خانه روشنی نمایشنامه است و مقتل هنوز منتشر نشده است.» (همان، ۹). صحیح‌تر این بود که گفته می‌شد خانه روشنی مجموعه پنج نمایشنامه است و درباره مقتل هم باید گفت که دو فصل از این داستان در مجله نگین در ۱۳۴۹ (نوری، ۱۳۸۴: ۷) و سپس در شماره‌های ۴ و ۵ دوره نو مجله تکاپو منتشر شده است (سیف‌الدینی، ۱۳۷۸: ۳۰۰).

۵-۴. اسامی مستعار

بی‌دقتی در ذکر اسامی مستعار در کتابشناسی دامن مستدرک‌نویس / نویسان را هم گرفته است. شایع‌ترین این بلیه در «مستدرک»، از بی‌توجهی به نام واقعی نویسندگان مایه گرفته است؛ یعنی اسامی مستعار نویسندگانی را ذکر کرده‌اند که آثار آن‌ها با نام واقعی‌شان در کتابشناسی فهرست شده است و فقط می‌بایست به نام مستعارشان اشاره می‌شد:

«درویش» (مستدرک، ۱۹) // «جعفر شریعتمداری»^۹ (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۲۶، ۴۴۷ و ۴۶۱)؛ «خیابوی، روشن» (مستدرک، ۲۰) // رحمان پوراکبر خیابوی^{۱۱} (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۹)؛ «غ. داود» (مستدرک، ۲۰) // منوچهر صفا^{۱۱} (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۵۰)؛ «نسیمی، خسرو» (مستدرک، ۲۲) // سیدعلی صالحی^{۱۲} (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۴۶)؛ «یاشائیل» (مستدرک، ۲۳) // بیژن کلکی^{۱۳} (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۳۱).

۵-۵. غلط‌های «مستدرک»

در «مستدرک» (۴) آمده است: «سفرنامه بیت‌الله اثر داستانی نیست». چنین اشاره‌ای، فارغ از صحیح یا ناصحیح بودن آن استدلال، خبر از بی‌توجهی نویسندگان «مستدرک» به مقدمه کتاب دارد؛ زیرا در مقدمه به‌صراحت از افزودن آثاری مانند «خاطرات

تاج السلطنه یا سفرنامه بیت‌الله» به فهرست «به‌دلیل شهرت خود نویسنده یا اهمیت تاریخی اثر» سخن رفته است (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: هشت). همچنین، در «مستدرک» (۶) آمده که **بیست و دو سالگی** فریدون تنکابنی در **کتابشناسی** از قلم افتاده که این نیز یا نشانه‌ای دیگر از بی‌توجهی به مقدمه است (رازی و دیگران، ۱۳۹۰: هشت)، یا بی‌دقتی به عبارت «داستان برای نوجوانان» که ذیل عنوان این کتاب نوشته شده است. بر فهرست شدن **از سوراخ کلید و تیارت فرنگی** سیروس ابراهیم‌زاده نیز انگشت گذاشته و نوشته‌اند: «هر دو نمایشنامه‌اند.» (مستدرک، ۱۳). **تیارت فرنگی** نمایشنامه است و در «دی ۱۳۴۶ش» به کارگردانی نویسنده به صحنه رفته است (شعاعی، ۱۳۵۵: ۱۱۴-۱۱۵)؛ اما کتاب نخست شامل «۳۳» بخش یا براساس آنچه روی جلد آمده، داستان کوتاه است که در ۱۱۸ صفحه منتشر شده است. سال نگارش **حکایت پیر و جوان** ناصرالدین شاه قاجار در مقدمه (رازی، ۱۳۹۰: هفت) و متن کتاب، و کتاب دیگری از فرهنگستان ۱۲۴۶ش قید شده است (همان، ۴۰۲؛ میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۷۳) و در «مستدرک» (۱۵) تاریخ نشر آن را «۱۲۸۹ق / ۱۲۵۱ش» دانسته‌اند. اما تاریخ دقیق کدام است؟ باید گفت بخش چهارم و پایانی این حکایت به قلم حکیم‌الممالک^{۱۴} در شماره ۲۰ **روزنامه ملتی** (جمعه ۱۳ صفر ۱۲۸۵ق، ص ۱-۵) منتشر شده و بنابر امضای پایان حکایت، نویسنده آن را چند روز قبل یعنی در «چهارم صفرالمظفر سنه ۱۲۸۵» به پایان رسانده است (قاسمی، ۱۳۷۹: ۱/ ۳۲). اگر تاریخ هجری قمری را به درستی به شمسی برگردانیم، انتشار آن در **روزنامه ملتی** برابر است با ۱۶ خرداد ۱۲۴۷ هجری شمسی.

۶. نتیجه

با توجه به آنچه بیان کردیم، کتابشناسی مورد بحث حتی با وجود مستدرکی که بر آن نوشته‌اند، چندان محل اعتماد نیست و در ارجاع و استفاده از آن در تحقیقات دانشگاهی، می‌بایست غایت احتیاط را در نظر داشت.

پی‌نوشت‌ها

۱. در «مستدرک» به این تاریخ ایرادی گرفته‌اند که در جای خود به آن اشاره خواهیم کرد؛ درخور توجه است که این تاریخ با مشروطه- زمانی که روی جلد نقش بسته است- چند دهه‌ای فاصله دارد.

۲. نمونه‌های دیگر را می‌توان ذیل آثار جمال‌زاده دید: *خاک و آدم* ترجمه اوست؛ *سرگذشت عمو حسینعلی* بعدها به نام *جلد اول شاهکار* تجدید چاپ شد (افشار، ۱۳۷۸: ۲۸۲)؛ «۱۳۰۲» در انتشار *دارالمجانبین* اشتباه و صحیح آن «۱۳۲۰ش» (بهارلو، ۱۳۷۵: ۶۳) // «۱۳۲۱» است (افشار، ۱۳۷۸: ۲۸۲)؛ *سر و ته یک کرباس* شبیه‌تر به خاطره‌نویسی است تا داستان؛ *قصه قصه‌ها یا قصص العلماء* «از روی قصص‌العلمای تنکابنی» نوشته شده (همان، ۲۸۰)؛ *قصه کوتاه قنبرعلی* در واقع ترجمه یا اقتباسی است از آثار گوینو.
۳. در *ممیزی کتاب* پاره‌هایی از داستانی به نام *فخر زمان* از این نویسنده شاهد آورده شده است (رجب‌زاده، ۱۳۸۰: ۸۶، ۱۲۳ و ۱۳۳). این کتاب هیچ‌گاه منتشر نشد و این مورد و نظایر آن مصداق بارز خشکاندن استعدادهای به دست خود است.
۴. براساس پرسش ما از سناپور، این مجموعه بعدتر به نام *با گارد باز* منتشر شد.
۵. پس از درگذشت شادروان محمود، صورتی دیگر از مقدمه کتاب با طنزی تلخ منتشر شد و ارجاعات این مقدمه بی‌شک عریان‌تر از آن است که مقصود نویسنده را بپوشاند (محمود، ۱۳۸۴: ۲۳۴ و ۲۳۶؛ نیز ر.ک: مافی، ۱۳۸۱: ۱۹۲).
۶. هرچند شخصیت «حمید» در این کتاب رنگی از زندگی شادروان حدیدی دارد، روایت داستان و نظرگاه سوم‌شخص آن، آن را از خاطره‌نویسی صرف دور کرده است.
۷. چاپ نخست ۱۳۵۳ (۴) (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۶۵۸).
۸. از کسی با این نام در فهرست کتابخانه ملی و در *فرهنگ داستان‌نویسان ایران* نامی نیامده است؛ فقط سال‌ها قبل از شخصی به همین نام *قصه پرماجرایی یوسف و زلیخا* منتشر شد که بیشتر بازنویسی همان *قصه کهن* است.
۹. ر.ک: میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۱۶۴.
۱۰. نویسنده کتاب *حروفیه، تاریخ، عقاید و آرا* (آتیه، ۱۳۷۹) و ر.ک: میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۱۱۸.
۱۱. ر.ک: میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۳۲۳/۱.
۱۲. نویسنده *تذکره ایللیات* (دشتیغ، ۱۳۷۱: ۲۳۱).
۱۳. نویسنده داستان *روسری سبز* و گفتنی است که این کتاب مجموعه نیست (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۱/۵۳۵)؛ بلکه داستانی است در «۳۱» صفحه که در «زمستان ۱۳۴۰» نوشته (باشانیل، ۱۳۴۳: ۳۱) و در خرداد «۱۳۴۳» منتشر شده است.
۱۴. به‌نوشته براون، نویسنده روزنامه ملتی ناصرالدین شاه بوده که «به شوخی آن را منتسب به حکیم‌الممالک می‌کرده» (قاسمی، ۱۳۷۹: ۳۱/۱؛ نیز ر.ک: رابینو، ۱۳۸۰: ۱۵۰-۱۵۱).

منابع

- افشار، ایرج (۱۳۷۸). «محمدعلی جمالزاده» در *خطرات سید محمدعلی جمالزاده*. به کوشش ایرج افشار و علی دهباشی. تهران: سخن.
- بهارلو، محمد (۱۳۷۵). *گزیده آثار جمالزاده*. تهران: آروین.
- بیات، عزیزالله (۱۳۸۱). *کلیات گاه‌شماری در جهان*. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بیضایی، بهرام (۱۳۸۸). *جدال با جهل*. گفت‌وگو با نوشابه امیری. تهران: نشر ثالث.
- پزشک‌زاد، ایرج (۱۳۵۶). *آسمون ریسمون*. تهران: کتاب‌های جیبی.
- تنکابنی، فریدون (۱۳۵۶). *پول تنها ارزش و معیار ارزش‌ها*. تهران: رز.
- دستغیب، عبدالعلی (۱۳۷۱). *گرایش‌های متضاد در ادبیات معاصر ایران*. تهران: خنیا.
- دولت‌آبادی، محمود (۱۳۶۸). *آهوی بخت من گزل*. تهران: نشر چشمه.
- _____ (۱۳۷۲). *روزگار سپری‌شده مردم سالخورده*. ج ۲. تهران: نشر چشمه - پارسی.
- _____ (۱۳۷۸). *کارنامه سپنج*. تهران: فرهنگ معاصر و نشر چشمه.
- رایبینو، ه.ل. (۱۳۸۰). *روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق*. ترجمه و تدوین جعفر خمami زاده. تهران: اطلاعات.
- رازی، فریده، عذرا شجاع‌کریمی و آزاده گلشنی (۱۳۹۰). *کتابشناسی ادبیات داستانی معاصر ایران*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- رجب‌زاده، احمد (۱۳۸۰). *ممیزی کتاب*. تهران: کویر.
- روستایی، محسن و غلامرضا سلامی (۱۳۷۶). *اسناد مطبوعات ایران*. ج ۴. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- سیف‌الدینی، علیرضا (۱۳۷۸). *بخت‌نگار قوم*. تهران: اشاره.
- شعاعی، حمید (۱۳۵۵). *نمایشنامه و فیلمنامه در ایران*. تهران: چاپخانه هرمینکو.
- قاسمی، سید فرید (۱۳۷۹). *تاریخ روزنامه‌نگاری ایران*. ج ۱. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کامشاد، حسن (۱۳۸۴). *پایه‌گذاران نشر جدید فارسی*. تهران: نشر نی.
- مافی، عباس (۱۳۸۱). *نام‌های مستعار*. تهران: امیرکبیر.

- محمود، احمد (۱۳۸۴). «آدم زنده چیست؟» در *دیدار با احمد محمود*. سارک محمود و دیگران. تهران: معین.
- موسوی گرمارودی، علی (۱۳۵۲). «به جای مقدمه» در *راپرتها*. محمود عنایت. تهران: اشرفی.
- میرانصاری، علی (۱۳۸۵). «پیش‌گفتار» در *آیینة مشروطه*. میرزا محسن دستگردی. به‌اهتمام علی میرانصاری. تهران: مهرنامگ.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۸۷). *سیر تحول ادبیات داستانی و نمایشی از آغاز تا ۱۳۲۰ شمسی*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- _____ (۱۳۸۰). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. ۳ ج. تهران: نشر چشمه.
- _____ (۱۳۸۶). *فرهنگ داستان‌نویسان ایران*. تهران: نشر چشمه.
- نوری، افسانه (۱۳۸۴). «سالشمار زندگی و آثار غلامحسین ساعدی». *سیمیا*. ش ۷-۹. صص ۵-۱۰.
- یاشائیل (۱۳۴۳). *روسری سبز*. [بی‌جا]: [بی‌نا].
- Afshar, I. (1999). "Mohammad Ali Jamalzade" in *Memories of Seyyed Mohammad Ali Jamalzadeh*. I. Afshar & A. Dehbashi (Compiled). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Baharlou, M. (1996). *A Selection of Jamalzadeh's Literary Works*. Tehran: Arvin. [In Persian]
- Bayat, A. (2002). *Complete Works of Chronography in the World*. Tehran: Shahid Beheshti University. [In Persian]
- Bayzayi, B. (2009). *Struggle against ignorance. An Interview with Noshabe Amiri*. Tehran: Publication Sales. [In Persian]
- Pezeshkzad, I. (1977). *'Āsemun Rismun*. Tehran: Ketabha-ye-Jibi. [In Persian]
- Tonekaboni, F. (1977). *Money: the only measure of worth and value*. Tehran: Raz. [In Persian]
- Dastgheyb, A. (1992). *Contrasting Attitudes in Iran's Contemporary Literature*. Tehran: Khonia. [In Persian]
- Dowlat Abadi, M. (1989). *'Āhu-ye-Baxt-e-Man: Gozal*. Tehran: Publication Cheshme. [In Persian]
- _____ (1993). *The Past Days of the Elderlis*. Tehran: Publication Cheshme. [In Persian]
- _____ (1999). *Kârnâme-ye-Sepanj*. Tehran: Negah. [In Persian]

- Rabino, H.L. (2001). *Iranian Press from the Beginning till 1329*. J. Khomamizade (Compiled & translated). Tehran: Ettela'at. [In Persian]
- Razi, F., O. Shoja' Karimi & A. Golshani (2011). *A Critique of The Bibliography of Contemporary Persian Fiction*. Tehran: The Academy of Persian Language and Literature. [In Persian]
- Rajabzade, A. (1998). *Book Assessment*. Tehran: Kavir. [In Persian]
- Roustayi, M. & Gh. Salami (1997). *Iran Press Document*. Tehran: National Archives of Iran. [In Persian]
- Seyf-Al dini, A.R. (1999). *Baxtak Negâr-e-Qom*. Tehran: Eshare. [In Persian]
- Sho'ai, H. (1976). *Play and Scenario in Iran*. Tehran: Chapkhane-ye-Herminko. [In Persian]
- Ghasemi, S.F. (2000). *The History of Journalism in Iran*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Kamshad, H. (2005). *Modern Prsian Prose Literature*. Tehran: Publication Ney. [In Persian]
- Mafi, A. (2002). *Pseudonyms*. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Mahmoud, A. (2005). "What is Adame Zende" in *Meeting with Ahmad Mahmoud*. S. Mahmoud. Tehran: Mo'in. [In Persian]
- Mousavi Garmaroudi, A. (1973). "In Replace of Preface" in *Râporthâ*. M. 'Enayat. Tehran: Ashrafî. [In Persian]
- Mir Ansari, A. (2006). "Preface" in *Constitutional Mirror*. M.M. Dastgerdi. A. Mir Ansari (Effort). Tehran: Mehrnamag. [In Persian]
- Mir 'Abedini, H. (2008). *A Survey of the Development of Persian Fiction and Play From the Beginning till 1320*. Tehran: The Academy of Persian Language and Literature. [In Persian]
- _____ (2001). *A Hundred Year of Fiction in Iran*. Tehran: Publication Cheshme. [In Persian]
- _____ (2007). *The Culture of Iranian Fiction-writers*. Tehran: Publication Cheshme. [In Persian]
- Nori, A. (2005). "Gholam Hosein Saedi's Life and Works Calender". *Simiya*. No. 7- 9. Pp. 5- 10. [In Persian]
- Yashaeil (1964). *Rusari-ye-Sabz*. [L.Et.N.]. [In Persian]